

TANULMÁNYOK / ARTICLES

„Hát megpróbálunk küzdeni”: átalakuló boldogulási stratégiák Kárpátalján az Euromajdan után

“So we try to strive”: livelihood strategies in transition after the Euromaidan in Transcarpathia, Ukraine

KOVÁLY KATALIN, ERŐSS ÁGNES, TÁTRAI PATRIK

KOVÁLY Katalin: tudományos segédmunkatárs, MTA CSFK Földrajztudományi Intézet; 1112 Budapest, Budaörsi út 45.; kovaly.katalin@csfk.mta.hu

ERŐSS Ágnes: tudományos segédmunkatárs, MTA CSFK Földrajztudományi Intézet; 1112 Budapest, Budaörsi út 45.; eross.agnes@csfk.mta.hu

TÁTRAI Patrik: tudományos főmunkatárs, MTA CSFK Földrajztudományi Intézet; 1112 Budapest, Budaörsi út 45.; tatrai.patrik@csfk.mta.hu

KULCSSZAVAK: migráció; Kárpátalja; Ukrajna; határon átnyúló kapcsolatok; nemzetpolitika

ABSZTRAKT: Ukrajna közelmúltbeli viharos története politikai, gazdasági és társadalmi válsághoz vezetett az ország egészében és vizsgálati terepünkön, Kárpátalján is. A katonai konfliktus, a behívók, valamint az egyre mélyülő gazdasági válság jelentősen átalakította a 2014 előtti boldogulási stratégiákat, felerősítve a külföldre irányuló migrációt – etnikai hovatartozástól függetlenül.

Tanulmányunk mintegy gyorsjelentésként arra vállalkozik, hogy átfogó képet adjon Kárpátalja jelenlegi helyzetéről, valamint az elmúlt három évben végbement, a magyar közösséget érintő markáns változásokról. Fő célunk annak bemutatása, hogy az Ukrajna területén bekövetkezett bel- és geopolitikai események (Euromajdan, a Krím elvesztése, kelet-ukrajnai fegyveres konfliktus) hogyan alakították át Kárpátalján az egyéni és családi boldogulási mintázatokat, köztük a tanulmányunk fókuszában álló migrációs stratégiákat és a magyar–ukrán határon átnyúló informális kapcsolatokat. Írásunkban külön kitérünk Magyarország támogatáspolitikájának migrációt ösztönző avagy fékező hatásaira.

A 2016 tavaszán végzett terepmunkánk alapján kijelenthetjük, hogy a korábban sem elhanyagolható mértékű mobilitás és a határhoz kötődő informális gazdasági stratégiák – mint önálló vagy kiegészítő bevételszerzési lehetőségek – felerősödtek Kárpátalján. A helyiek mobilitási stratégiáinak meghatározó jellemzője a cirkularitás, mind a külföldi munkavállalás, mind a határon átvélő rendszeres mozgások (pl. ingázás, csempezés, kiskereskedelem) esetében, de egyre erősödő forma a végleges kitelepedés is. Mindezen mozgásokat jelentősen megkönnyítették a magyar nemzetpolitika egyes lépései, különösen a magyar állampolgárság egyszerűsített megszerzésének lehetősége.

Katalin KOVÁLY: junior research fellow, Geographical Institute, Research Centre for Astronomy and Earth Sciences, Hungarian Academy of Sciences; Budaörsi út 45., H-1112 Budapest, Hungary; kovaly.katalin@csfk.mta.hu

Ágnes ERŐSS: junior research fellow, Geographical Institute, Research Centre for Astronomy and Earth Sciences, Hungarian Academy of Sciences; Budaörsi út 45., H-1112 Budapest, Hungary; eross.agnes@csfk.mta.hu

Patrik TÁTRAI: senior research fellow, Geographical Institute, Research Centre for Astronomy and Earth Sciences, Hungarian Academy of Sciences; Budaörsi út 45., H-1112 Budapest, Hungary; tatrai.patrik@csfk.mta.hu

KEYWORDS: migration; Transcarpathia; Ukraine; cross-border connections; kin-state politics

ABSTRACT: Ukraine's recent turbulent history created serious economic and social consequences on its westernmost region, Transcarpathia. The East Ukrainian armed conflict, accompanied by a serious economic downturn, resulted in major modifications in individual and family life strategies determined by emigration and the neighboring states' migration policies.

In this research we focus on the effects of recent political events (Euromaidan, the Russian takeover in Crimea and the Donbas conflict) on Transcarpathia and its ethnic Hungarian population and how this transformed individual and family life and migration strategies especially in terms of Hungarian-Ukrainian cross-border relations. The above issues are inseparable from Hungary's kin-state and neighbourhood politics, thus we attempted to reveal the policy measures implemented by Hungary influencing migratory decisions. The study is based on 26 semi-structured interviews conducted in spring 2016 in Transcarpathia and Budapest, complemented by information deriving from statistical data and policy documents.

We found that in the past few years, individual and family coping strategies were transformed by the Eastern Ukrainian unrest (including the military drafts), the political instability and the country's economic crisis culminating in falling living standards and feelings of insecurity and hopelessness. The dysfunctions of Ukrainian state - like in many other post-soviet countries - hampers people's to rely access to the on state welfare system. Due to difficulties of livelihood in Transcarpathia, mobility (e.g. work abroad) and cross-border informal economic practices received a novel impetus in Transcarpathia, a region already traditionally characterized by high migration potential. While circular mobility is a main feature of both labour migration and other cross-border movements (e.g. smuggling, commuting), recently, final resettlement in a foreign country became more dominant.

The dynamics of emigration are highly influenced by Hungary's kin-state politics, especially its preferential (re)naturalisation simplifying the acquisition of Hungarian citizenship. Since 2014, the Hungarian governments have elaborated several economic and cultural programmes and projects for the Transcarpathian Hungarians in order to foster their well-being in their homeland. Nevertheless, since migration became the new norm due to the changing social and economic conditions, the above projects supporting staying at home are no longer appropriate; even more, the preferential naturalisation generated extensive emigration from Transcarpathia.

Bevezetés

2016 áprilisában a Beregsurány–Asztély határátkelőnél a sorban vesztgelve nyugtáztuk, hogy a magyar–ukrán határon való átkelés lassú és bürokratikus folyamata mit sem változott az elmúlt években. Kárpátalján terepkutatást ezt megelőzően 2007–2009 között végeztünk, amikor is két fő téma emelkedett ki

magyar adatközlőink elbeszéléseiből: a kötelező ukrán érettségi bevezetése miatti aggodalom, illetve a schengeni határőrizeti rendszer felállítása miatt életbe lépő vízumkötelezettség mobilitást csökkentő, korlátozó hatása (Erőss et al. 2011a). Előbbi következtében rohamosan fogyatkozott a magyar tannyelvű iskolákba beíratott gyermekek száma, általánossá vált, hogy nem csupán a vegyes házasságban élők, de a magyar szülők is inkább ukrán iskolába írátták gyermekeiket, miközben a magyar iskolák a fennmaradásért küzdöttek (Ferenc, Séra 2012). A schengeni vízumkötelezettség bevezetése pedig egybehangzó vélemények szerint a helyiek egyik fő megélhetési forrását, a határ túlóldalán való munkavállalást és a csempésztést lehetetlenítette el, vagy legalábbis jelentősen korlátozta. Volt, aki Magyarországnak a kárpátaljai magyarok érdekében végzett nem elég erőteljes fellépését kritizálta. Továbbá szinte minden interjúban előkerült a 2004-es népszavazás okozta csalódottság az anyaországgal, az anyaországi magyarokkal kapcsolatban.

2016-ban, egy újabb forradalmat követően, újfent kíváncsiak voltunk Kárpátalja aktuális helyzetére. Beregszászba megérkezve elsősre sok változást nem láttunk, az utak és az épületek állapota nem javult, továbbra is számos házon állt „Eladó” felirat. A főtér meghatározó épülete, a Monarchia végóráiban emelt törvénytörvényes palota viszont teljesen felújítva uralta a teret. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolának otthont adó épületben a magyar nemzeti jelképek mellett tovább sokasodtak az elmúlt években különféle magyarországi támogatásokból elkészült beruházások. A magyar mellett azonban feltűnt az ukrán szimbólumok térhódítása, különösen a kék-sárga nemzeti színekre festett hidak látványa. Az igazi meglepetést mégis azon plakátok tartogatták, amelyekkel először Ungvár pezsgő központjában találkoztunk: egy nyelviskola magyar nyelvtanfolyamot hirdetett. A nyelviskolába betérve megerősítették: valóban magyar nyelvi képzést kínálnak, mivel megugrott iránta az érdeklődés. Ekkor már biztosak voltunk abban, hogy olyan új fejlemények zajlanak Kárpátalján, amelyekről a magyarországi híradásokból tájékozódó érdeklődő 2016 tavaszán aligha szerezhetett tudomást.

Tanulmányunk ezért mintegy gyorsjelentésként arra vállalkozik, hogy átfogó képet adjon Kárpátalja jelenlegi helyzetéről, valamint az elmúlt három évben végbement, a magyar közösséget érintő főbb változásokról. Vizsgálatunk során elsősorban arra voltunk kíváncsiak, hogy az Ukrajna területén nemrégiben bekövetkezett bel- és geopolitikai események (Euromajdan, a Krím elvesztése, kelet-ukrajnai fegyveres konfliktus) hogyan alakították át Kárpátalján az egyéni és családi boldogulási mintázatokat, köztük a tanulmányunk fókuszában álló migrációs stratégiákat és a magyar–ukrán határon átnyúló informális kapcsolatokat. Kutatásunkban külön kitérünk Magyarország támogatáspolitikájának migrációt ösztönző avagy fékező hatásaira.

Írásunk alapvetően a 2016 tavaszán Kárpátalján gyűjtött – kárpátaljai politikusokkal, pedagógusokkal, újságírókkal, valamint a magyar nemzetpolitikához köthető szakemberekkel, döntéshozókkal készített – interjúkra,¹ terepi megfi-

gyelésekre támaszkodik. A kvalitatív módszerek mellett a vázolt migrációs folyamatokat igyekeztünk számszerűsíteni, habár a rendelkezésre álló statisztikák pontatlanok, értelmezésük fokozott körültekintést igényel.

„A forradalmak azok futószalagon jönnek”: Kárpátalja az Euromajdan után

Politikai helyzetkép

2014-ben az Ukrajnából érkező híreknek bérelt helyük volt a világsajtó címlapjain. A 2013 novemberében a kijevi Függetlenség téren (a Majdan Nezalezsnosztyn) kirobbant, Európa-párti tiltakozáshullám végsőkig kiélezte az Ukrajnát szétfeszítő megosztottságot (Karácsonyi et al. 2014). A heves, számos halálos áldozatot is követelő összecsapásokat követően Ukrajna politikai élete jelentős átalakuláson ment keresztül: Viktor Janukovics államelnök bukása és elmenekülése után 2014 májusában előrehozott elnökválasztásra, ugyanezen év októberében pedig előrehozott parlamenti választásokra került sor, a miniszterelnöki szék pedig négyszer is gazdát cserélt. Az újonnan megválasztott Petro Porosenko államfő és az új kormányzat előtt feladatként nem csupán az ország gazdasági helyzetének javítása tornyosult, hanem a Krím elvesztése után nem sokkal a Donbasz térségében kibontakozó háborús konfliktus kezelése is. Két évvel a háború kirobbanását követően a harcok ma sem szűntek meg, a sorozások hat hulláma zajlott le, miközben Doneck és Luhanszk központtal két el nem ismert állam alakult Ukrajna keleti területein.

Noha Kárpátalján harci cselekményekre nem került sor, Ukrajna politikai életéhez hasonlóan az Euromajdan eseményei a kárpátaljai politikai állóvizet is jelentősen felkavarták. A forradalom előtti négy évben tevékenykedő Olekszander Ledida megyei kormányzót rövidebb időszakokra ketten is váltották,² míg 2015 júliusától Hennagyij Moszkal tölti be ezt a pozíciót. Moszkal nyitott a kárpátaljai magyar közösség felé: a politikai együttműködésen túl gyakoriak a magyar diplomáciai és kulturális rendezvényeken való látogatásai is Kárpátalján, illetve Magyarországon.

A 2015 októberében Ukrajna-szerte zajló önkormányzati választások a kárpátaljai magyarság életében is fontos változásokat hoztak. A két rivális magyar párt, a KMKSZ és az UMDSZ – felismerve, hogy egyedül egyikük sem tudja elérni a megyei és helyi önkormányzatokba való bekerüléshez szükséges, 3-ról 5%-ra emelt küszöböt – politikai egyezsége léptek, és egyes választókeretekben közös listán indultak, közös jelölteket állítottak. A megegyezés eredményeként megyei, járási, illetve helyi önkormányzati szinteken is megemelkedett a magyar nemzetiségű tisztségviselők aránya, erősítve a kárpátaljai magyarság tár-

sadalmi-politikai pozícióit és érdekérvényesítő képességét. Jelenleg a magyar pártok a harmadik legnagyobb politikai erő képviselik a megyei tanácsban (a 64-ből 8 mandátumot szereztek meg), valamint több járási és helyi önkormányzati tanácsnak van magyar pártok által delegált tagja. Mindez azért is rendkívüli jelentőségű a kárpátaljai magyarság szempontjából, mert jelenleg Ukrajnában területi-alkotmányos reform zajlik, melynek legfontosabb tétele a politikai és a költségvetési decentralizáció, a helyi közösségek jogainak kiterjesztése (<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>).

A megyei szintű politikai megerősödésten túl a kárpátaljai magyarságnak 2014 őszétől országos képviselője is van, Brenzovics László, a KMKSZ elnökének személyében, aki az előrehozott parlamenti választások során bekerült az ukrán törvényhozásba. (A kárpátaljai magyar politikai élet alakulásáról részletesen lásd Fedinec 2015.)

Társadalmi-gazdasági helyzetkép

Az Euromajdan egyik fő célkitűzése, az Ukrajnában mindent átszövő korrupció felszámolása és a gazdaság új növekedési pályára állítása elmaradt, miközben a hrivnya leértékelődése, az infláció és a gázárak meghétszereződése (!) elviselhetetlen terheket ró a lakosságra. Az egyébként is alacsony bérek a hrivnya devalválódása miatt tovább vesztek értékükből, a fizetéseket ráadásul hadiadó is terheli, a közalkalmazotti béreket pedig befagyasztották. Beszélgetőtársaink között nagy volt az összhang abban a tekintetben, hogy az Euromajdan nem oka, hanem következménye Ukrajna – a globális válság óta rohamosan romló – gazdasági viszonyainak. Az ország jelenlegi gazdasági mélyrepülése, valamint az ehhez kötődő kedvezőtlen demográfiai folyamatok (a kivándorlás felerősödése) pedig egyértelműen a kelet-ukrán konfliktus eszkalálódásának, a sorozások és behívók újabb és újabb hullámainak következménye; tehát a valódi törésvonalat a 2014-ben kezdődött katonai összecsapások jelentik.

Bár Kárpátalja több mint ezer kilométerre fekszik a kelet-ukrajnai hadszínterektől, a megye társadalmi-gazdasági életére jelentősen rányomta bélyegét a háború: *„Senki sem akar nagyon háborúzni, meg menni a frontra... Ez is nagyon megerősíti a tendenciákat, amik az emigrációhoz ösztönzik a fiatalokat. Meg nem csak a fiatal embereket.”* (A4) Ukrajna rendkívül nehéz gazdasági helyzetében erre a Kijevből nézve perifériának számító, földrajzilag és politikailag egyaránt marginális területre (Jordan, Klemenčič 2003) csekély figyelem hárul. Célzott regionális fejlesztési politika vagy források – interjúalanyaink véleménye szerint – jelenleg sincsenek. Ugyanakkor a korábbi időszakokhoz képest enyhült Kárpátalja centrumtól való függősége, így – részben kényszerből – a megyei vezetés több teret enged a külső, főként magyarországi forrásoknak, hogy biztosítsa a legalapvetőbb – az ukrán központi hatalom által csak részlegesen működtetett – közszolgáltatásokat (Tátrai, Erőss, Kovály 2016).

Ukrajna jelenlegi általános gazdasági helyzetétől Kárpátalja sem tudta magát függetleníteni: az orosz–ukrán hibrid háború hatására a GDP 2014-ben 7%-ot, 2015-ben pedig több mint 10%-ot zuhant. Ugyan 2016-ban 2%-os GDP-növekedés volt megfigyelhető, ez az érték messze elmarad az Euromajdan előtti gazdasági mutatóktól. Az élelmiszerárak megsokszorozódtak, miközben a bérek és nyugdíjak alig (8-10%-kal) nőttek. Az infláció mértéke soha nem látott méreteket öltve 2014-ben 24,9%, 2015-ben 43%, 2016-ban pedig 12% volt. Az ukrán statisztikai hivatal 2016. január 1-ji adatai alapján Kárpátalján egy havi átlagfizetés 3419 hrivnya (mintegy 41 000 HUF), ami jócskán elmarad az ukrainai átlagtól (4362 UAH = 52 000 HUF).

2017 elején Kárpátalján a munkanélküliségi ráta a hivatalos becslések szerint 10,2%-ot tett ki, amely nagyjából megegyezik az ukrainai átlaggal (9,6%). Ki kell azonban emelnünk, hogy Kárpátalján (csakúgy, mint egész Ukrajnában) elsősorban a rejtett munkanélküliség a fő probléma: reálisan a munkanélküliek aránya a legóvatosabb becslések szerint is a fent említett érték három-négyszerese. A munkanélküliség, a gazdasági mélyrepülés és a behívóktól való félelem pedig tovább erősítette az egyébként is aktív mobilitási jellemzőkkel bíró kárpátaljai lakosság migrációs hajlandóságát. A kárpátaljaiak életében mindennaposá vált a barátok, kollégák, rokonok külföldi munkavállalása, kiteleplése.

Az egyre nagyobb volumenű emigráció új kihívások elé állítja a kárpátaljai munkaerőpiacot; egyes szakmákban munkaerőhiány lépett fel. Különösen érzékenyek például az iskolák, óvodák vagy az egészségügyi intézmények, amelyek dolgozói tömegével hagyják el az országot. Beszélgetőpartnereink szerint a vándormozgalom olyan méreteket öltött, hogy egyes iskolák és kórházak működése is veszélybe került. 2016-ban csak júniusban 68-an mondtak fel a Beregszászi Járásai Kórházban (KárpátHír 2016), az iskolákban pedig általános a tanerőhiány. *„Soha nem gondoltam volna, hogy engem iskolákból fognak hívogatni, hogy menjek hozzájuk tanítani. Most már felhívtak vagy három helyről is. Nincs kinek adni az órákat, annyira nincs tanár. Én is törít végeztem, de most a töri mellett tanítok földrajzot, jogot, kémiát.”* (A19) A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség 2016 szeptemberében 158 regisztrált betöltetlen tanári állásról tudott (KMPSZ 2016).

Interjúink alapján azonban az is kiderült, hogy már nem csak a fentebb említett szektorokban vannak betöltetlen állások: a legtöbb üzem, cég, vállalkozás is súlyos munkaerőhiánnyal küzd. *„Egyszerűen nem találunk szalagmunkást. A férfiak mind mennek el. Ki hova. Már megemeltük a fizetéseket, indítottunk buszjáratot, ami a környező falvakból felveszi a munkásokat. De így sincs elég munkás.”* (A9)

Átalakuló megélhetési és boldogulási stratégiák Kárpátalján és a magyar-ukrán határvidéken

Jelenleg Kárpátalján a megélhetés három fő egyéni és családi stratégiája rajzolódik ki: a nemzetközi migráció különböző formái (elsődlegesen a külföldi mun-

kavállalás), a határhoz kapcsolódó informális gazdasági tevékenységek és (első-sorban a magyar közösség esetén) a magyar kormányzat által biztosított, a szülőföldön maradáshoz elősegíteni hivatott támogatások igénybevétele. Ezek a stratégiák jellemzően nem válnak el egymástól, sokkal inkább egymást kiegészítve, gyakran egymás hatását felerősítve jelennek meg a boldogulás lehetséges módjaiként. Ahogyan arra Morokvasic (2004) rámutatott, kelet-közép-európai viszonylatban a migráció sokszor épp az otthon maradáshoz teszi lehetővé, biztosítva annak anyagi bázisát. Az olyan tartós válság sújtotta terekben, amilyen Kárpátalja is, a mobilitásnak különösen nagy szerepe van a megélhetésben, megnő a migráció társadalmi elfogadottsága, kialakul a migráció kultúrája. Ugyanakkor a mobilitást a hatalom normatív és szakpolitikai módszerekkel, közvetve és közvetlenül is igyekszik befolyásolni, így Kárpátalján is kialakult a migráció és (nemzet)politika összefonódása (Çağlar, Gereöffy 2008; Tátrai, Erőss, Kovály 2016). A különböző formális és informális, legális és illegális megélhetési stratégiák széles skálája, amelyeket a következőkben mutatunk be, természetesen nem új keletűek, azonban mindhárom elem jelentős átalakulásban van 2014 óta, ezért e változások kiemelésére külön figyelmet fordítunk.

„Most már megy mindenki”: a migráció mint az új normalitás

Beszélgetőtársaink elmondásai alapján Kárpátalja-szerzte, etnikumtól függetlenül, a migráció a legmeghatározóbb társadalmi folyamat az elmúlt két-három évben. Írásunkban az Ukrajnából Magyarországra irányuló migráció jellemzőinek bemutatására vállalkozunk, elsősorban a kárpátaljai magyar közösségre fókuszálva.

Annál is indokoltabb a magyar közösségre összpontosítani, mivel az Ukrajnából Magyarországra érkezők legalább 70%-a az Ukrajnában élő – a legutóbbi, 2001-es népszámlálás szerint – 150 ezer fős magyar kisebbség köréből kerül ki, és 97%-uk beszél magyarul (Kincses 2015). Ebből részben az is következik, hogy a vándorlás földrajzilag koncentrált, és viszonylag kis távolságot ível át: a vándorlók 90%-a Kárpátaljáról érkezik, ezen belül pedig 74% – a magyar kisebbség elhelyezkedésének megfelelően – a határ menti járásokból származik. Magyarországon belül a bevándorlók 80%-a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében és a központi régióban telepedik le (Karácsonyi, Kincses 2010a). A számok alapján tehát az Ukrajnáról Magyarországra irányuló vándorlás jellemzően etnikai migrációnak tekinthető (Feischmidt, Zakariás 2010; Gödri 2010; Karácsonyi, Kincses 2010a, 2010b).

A hivatalos statisztikák szerint a globális gazdasági válság kitörése, azaz 2008 óta csökken a bevándorló (flow) és a Magyarországon tartózkodó (stock) ukrán állampolgárok száma, bár előbbi érték 2014 óta enyhén megemelkedett. Az elmúlt évek ukrán gazdasági mélyrepülése és geopolitikai történései, valamint közvetett adatok alapján az rajzolódik ki, hogy a gazdasági válság első éveiben valamelyest visszaeső migráció a 2010-es években töretlenül növekszik.

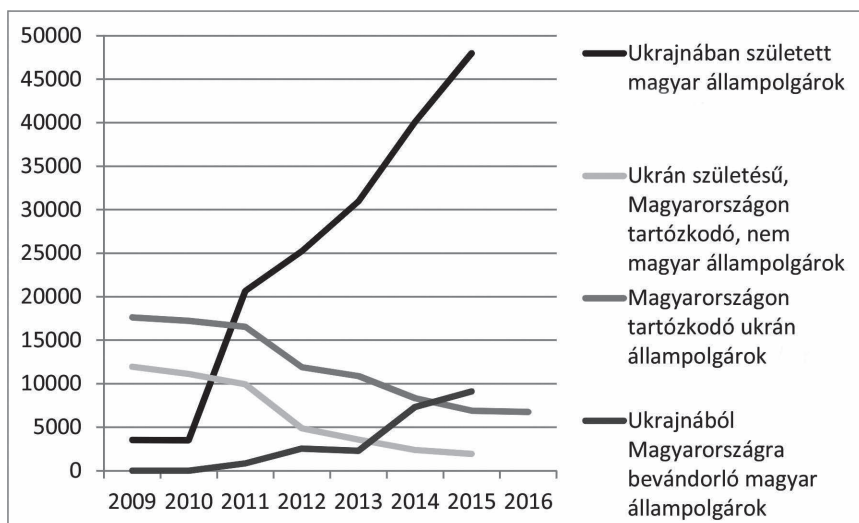

E látszólagos ellentmondás hátterében a 2010 után átalakuló magyar nemzetpolitika, konkrétan az állampolgársági törvény módosítása áll. Az egyszerűsített honosítás lehetőségével különösen nagy arányban éltek a kárpátaljai magyarok, akik – esetleges Magyarországra költözésükkor, magyar állampolgárként – már nem kerültek be a migrációs statisztikákba. Az adatok alapján az rajzolódik ki, hogy az elmúlt öt évben dinamikusan nőtt a Magyarországra települt ukrainai születésű népesség száma (1. ábra), amiben a fentebb leírt ukrainai taszító tényezők mellett fontos szerepet játszott a magyarországi munkaerőhiány (EMN 2015). E folyamat katalizátora pedig az egyszerűsített honosítás lett: „Nagyon sok ember szedte magát és ment tovább. Nekünk viszont ez egy óriási gondot okoz, mert nekünk azért az volna a fontos, hogy a magyarság itt megmaradjon Kárpátalján. Viszont a kettős állampolgárság épp ahhoz vezet, hogy ezeknek sokkal könnyebb volt elmenniük.” (A4)

Habár a fent részletezett okok miatt pontos számokat nem tudunk mondani, de interjúink és a TANDEM 2016 felmérés eredményei is megerősítették, hogy a magyar állampolgárság megszerzése jelentősen megkönnyítette a migrációt és bevett boldogulási stratégiává vált a magyarok és a nem magyarok számára egyaránt,³ továbbá a biztonságot jelenti a behívó elől menekülő férfiaknak.⁴ Az egyszerűsített honosítási eljárásnak köszönhetően 2011 és 2014 áprilisa között mintegy 70 ezren kaptak magyar állampolgárságot Ukrajnában (Soltész, Zimmerer 2014); az összes igénylés száma 2016 júniusáig pedig elérte a 149 ezret (Kántor 2016), ami lényegében megegyezik a kárpátaljai magyarok

1. ábra: Az Ukrajnából Magyarországra irányuló migráció a születési hely és az állampolgársági statisztikák alapján (fő)

Migration from Ukraine to Hungary by birth place and citizenship

Forrás: A KSH és BÁH adatai alapján saját szerkesztés.

2001-ben rögzített számával. A fentiekből két következtetés adódik: 1. mivel a becslések szerint a magyarok száma már 2011-ben is legalább 10 ezer fővel kevesebb, tehát 140 ezer körül lehetett (Karácsonyi, Kincses 2010b; Molnár, Molnár D. 2005), így egyértelműnek tűnik, hogy az alapvetően etnikai alapon osztogatott állampolgárságot tízezres nagyságrendben igényelték magukat a korábbi népszámlálásokon ukránnak (illetve egyéb nem magyarnak) vallók;⁵ 2. a 2014 áprilisát (tehát lényegében a kelet-ukrán konfliktus kitörését) követő két évben többen folyamodtak magyar állampolgárságért, mint az azt megelőző három évben.

Az elmúlt években nemcsak az Ukrajnából Magyarországra irányuló migráció volumene, hanem egyes mintázatai is megváltoztak. A gazdasági válság előtti időszakban a bevándorló ukrán állampolgárok általában munkavégzés céljából érkeztek Magyarországra. Az elmúlt években – bár jelentősen csökkent e tevékenységek súlya – még mindig a munkavégzés a domináns cél, főként ha figyelembe vesszük a fekete és szürkegazdaságban foglalkoztatottakat, akiknek arányát a szakirodalom az összes ukrán foglalkoztatott 40–45%-ára teszi (Çağlar et al. 2011; Juhász, Csatóri, Makara 2010). Az elmúlt években a munkavégzés mellett egyre jelentősebb a családgyejesítési és tanulási céllal érkezők száma is.

A kárpátaljai magyar fiatalok körében a magyarországi tanulmányi célú migráció is meghatározó stratégiává vált, aminek háttérében főként az ukrán államnyelv elégtelen ismerete, valamint a határon túli magyarok számára kialakított ösztöndíj-politika áll.⁶ Napjainkban a határ magyar oldalán az alap- és középfokú oktatásban is egyre több kárpátaljai magyar fiatal jelenik meg. Ennek oka, hogy a kötelező ukrán nyelvi érettségi elkerülése miatt a végzős középiskolások Magyarországon, jellemzően határközei oktatási intézményben teszik le a magyar érettségét, amely egyúttal belépőt jelent a magyar felsőoktatási rendszerbe.

A kelet-ukrán válság hatására nemcsak az ukrán–magyar relációjú migráció, hanem a Kárpátaljáról kiinduló nemzetközi vándorlás általános jellemzői is átalakultak. A még mindig domináns cirkuláris migráció mellett (Çağlar 2013) a kelet-ukrán konfliktus kitörését követően a kilátástalan gazdasági helyzet és a katonai behívók hatására kialakulóban van az az új gyakorlat, mely szerint a családfenntartót nemritkán az egész család követi a végleges kitelepedés szándékával. Iskolai beszélgetésekből az is kiderült, hogy sok gyereket a nagyszülők vagy más rokonok nevelnek ideiglenesen, mivel a szülők külföldön dolgoznak (vö. Blaskó 2016). Több iskolában említették, hogy adott esetben a tanévet vagy a végzést meg sem várva kiveszik a gyerekeket, „és már megy is dolgozni az apjával építkezésre.” (A6)

Az egyszerűsített honosítás következményeként megváltozott a célországok köre is. „Nagyon sok ember szedte magát és ment tovább. Nem is csak Magyarországra ment, hanem emigrált egyszerűen Angliába, Németországba, Csehországba. Ki hová.” (A4) Korábban a migráció célországa a magyarok számára sokkal egyértelműbben Magyarország volt, Magyarország azonban komoly versenyhelyzetbe került a vonzóbb alternatívát, jóval magasabb béreket kínáló nyugati, de

akár visegrádi országokkal szemben is (Erőss, Kovály, Tátrai 2016). Így a magyar állampolgárság megszerzésével a kárpátaljai magyarok előtt is szélesedtek a lehetőségek, és az interjúk azt támasztják alá, hogy növekszik azok száma, akik Magyarországot csupán átmeneti állomásnak tekintik, a könnyített módon megszerezhető magyar állampolgárságot pedig egy jól használható menetjegynek a célállomás felé. Ennek ellenére a kárpátaljai magyarok számára – a többi külhoni magyar közösséggel szemben – még mindig Magyarország a legfontosabb célpont; a TANDEM 2016 felmérés szerint a kivándorlást tervező magyarok 80%-a Magyarországra telepedne le, míg a 15–29 évesekre fókuszáló GeneZYs 2015 kutatás szerint ez az arány 76% (GeneZYs 2015; TANDEM 2016). Ugyanakkor a TANDEM 2016 szerint a kárpátaljai ukránoknak negyede szintén Magyarországra költözne, ami a közelmúltbeli migrációs mintázatokat ismerve némiképp meglepő, de összefügghet a magyar állam ukrainai aktivitásával és a munkaerő Magyarországra csábításának politikájával (Erőss, Kovály, Tátrai 2016; Tátrai, Erőss, Kovály 2016).

A magyar–ukrán határon átívelő kapcsolatok és mobilitás

Az informális kapcsolatrendszer alakulásában a határ kiemelkedő jelentőséggel bír, ugyanis annak megléte és/vagy közelsége a határ menti területek lakóinak életét jelentősen befolyásoló tényező (Zhurzhenko 2010). Az ukrán állampolgárok vízumkényszere, a hosszadalmas és bürokratikus határátlépési procedúra miatt a határ egyrészt gátként funkcionál, másrészt viszont olyan lehetőségeket is teremt, melyeket kihasználva a határ mentén élők gazdasági előnyökhöz juthatnak. Ezért a különböző határon átívelő informális gazdasági stratégiák alkalmazása (külföldi munkavállalás, ingázás, megélhetési kereskedelem stb.) egyre gyakoribb jelenséggé vált (és válik) a kárpátaljaiak körében. A határon átívelő mozgásokban, a határ menti együttműködésekben új fejezetet nyitott az egyszerűsített honosítási eljárás, hiszen a magyar állampolgársággal megszerezhető útlevel lehetővé tette a vízum nélküli határátkelést.

Elemelve az ukrán–magyar határszakasz átlépésének motivációit, három főbb csoportot különíthetünk el: a) vásárlás; b) megélhetéssel kapcsolatos tevékenység – amely túlnyomórészt valamiféle kereskedéssel kapcsolatos elfoglaltságot, esetleg fuvarozást jelent; c) rokonok, barátok látogatása (Berghauer 2011).

A vásárlással kapcsolatos tevékenységek, azaz a bevásárlóturizmus a 2000-es évek végéig erősen aszimmetrikus jelleggel bírt: a magyarok jóval nagyobb arányban utaztak bevásárlási szándékkal Ukrajnába (az utazások háromnegyedét ez tette ki), mint az ukránok Magyarországra (Kovály 2010). Ennek elsődleges oka a két ország termékei közötti árrés, valamint a forint–hrivnya árfolyam volt (Berghauer 2011), azonban e folyamatok alakulását általában komplex együttthatók eredményeiként kell vizsgálnunk (Michalkó et al. 2014). Az általunk készített interjúk eredményeiből kiderül, hogy a magyarországiak bevá-

sárlóturizmusa napjainkra veszített jelentőségéből, szemben az Ukrajnából érkező bevásárlóturisták számával. Utóbbi az „áfázás” felerősödésére vezethető vissza.⁷

Interjúink alapján az is elmondható, hogy a határ menti megélhetési kereskedelem még mindig prosperáló tevékenységnek számít. Ebben a folyamatban inkább a nehezebb gazdasági körülmények között élő kárpátaljaiak vesznek részt, ám a magyarországiak is bekapcsolódnak a folyamatba, igaz, alacsonyabb intenzitással, mint az 1990-es években, amikor még mindez a határ mentén élő magyarországiak számára is egyfajta megélhetési stratégiának számított. Napjainkban a magyarországiak számára a határátlépés célja a többnyire saját felhasználásra szánt üzemanyag, dohányáru, alkoholos és alkoholmentes italok, gyógyszerek, tejtermékek, édesipari termékek, olcsó műszaki cikkek vásárlása.

Ami a kárpátaljaiak megélhetéssel kapcsolatos határtevékenységeit, informális gazdasági stratégiáit illeti, Borbély Sándor (2015, 93–94.) felosztását – aki a maffiózók (ember- és cigarettacsempészek) és a határra járók csoportjait különíti el – adekvátnak találjuk. Míg az első kategóriához általában a nagy mennyiségeket mozgató, szervezett bűnözéshez köthető tevékenységek párosíthatók, addig a másodikban a kiskereskedők és az „átlagemberek” vesznek részt, sokszor hivatalos, főállású munkájuk mellett végzett kiegészítő tevékenységként. A határra járók csoportját Borbély a következő foglalkozási csoportokra osztja tovább:

- a) *Üzemanyag-kereskedők*: ebben a folyamatban általában azok a kárpátaljaiak vesznek részt, akik többnyire napi szinten járnak át Magyarországra, hogy ott értékesítsék a jelentősen olcsóbb ukrán üzemanyagot. Azonban – ahogy ezt már fentebb említettük – a magyar határ menti falvakból is átjárnak ukrán oldalra tankolni, viszont általában heti rendszerességgel, egyéb termékek vásárlása mellett (Berghauer 2011).
- b) *Fuvarozók*: általában konkrét útvonal mentén szállítanak utasokat, sokszor a kereskedelmi tevékenység kiegészítéseként. A fuvarozók leggyakoribb magyarországi célállomásai Mátészalka, Vásárosnamény, Nyíregyháza, Debrecen és Budapest.
- c) *Árusok*: leginkább élelmiszerekért, olcsóbb ruhaneműért, műszaki cikkekért, valamint tisztítószerekért járnak át, melyeket továbbértékesítenek a kárpátaljai piacon (a már említett „áfázókat” is ide értve).
- d) *Magyarországi nyugdíjasok*: azok a kárpátaljaiak, akik többnyire csak formálisan telepednek át Magyarországra, onnan kapják nyugdíjaikat, életvitelszerűen viszont Kárpátalján élnek (lásd még Fedinec 2015, 94.).
- e) *Munkások*: ukrán oldalról a kereskedelmi tevékenységek mellett az ukrán-magyar határtérségben élők számára a határ munkalehetőséget is jelent, legfőképpen a kárpátaljai magyarok körében. Általános jelenség a reggeli és az esti órákban a biciklisek kisebb-nagyobb csoportjainak megjelenése a határon, akik a közeli magyarországi falvakban végeznek mezőgazdasági idénymunkát. „Elkezdődnek most már a mezőgazdasági munkák, ilyenkor valósággal kirajzanak Kárpátalja magyarlakta falvaiból a la-

kosok, ide a Nyírségbe, Szabolcsba, Borsodba, Hajdú-Biharba, falvakba, farmokra, metszenek, kapálnak, részt vesznek a betakarítási munkálatokban; tehát megvannak ezek a bejáratott kapcsolatrendszerek. Mindig ugyanahhoz a gazdához mennek, jól ismerik egymást, megbíznak egymásban, gyakorlatilag ebből tartják fenn magukat és a családot nagyon sokan.” (A12) A szintén Magyarországon dolgozó idősgondozók, háztartásvezetők, építőipari munkások pedig ingázó életmódot folytatva, leginkább heti rendszerességgel lépik át az ukrán–magyar határt. A határ munkahelyteremtő funkciója a magyar oldalon is megjelenik, de itt leginkább az államhatalom alkalmazottainak számát gyarapítja (MÁV, rendőrség, vámhivatal, határőrizet stb.) (Sik, Szécsi 2015, 414.).

A fehérgalléros munkaerőnek is megvan a hasonló cirkuláris mozgása, elsősorban az oktatási és az egészségügyi szektorban: kelet-magyarországi kiürülő kistelepülések iskolái gyakran alkalmaznak kárpátaljai magyar tanárokat, akik heti vagy akár napi rendszerességgel járnak át Ukrajnából magyarországi munkahelyükre.

A fent részletezett tevékenységek részei a cirkuláris migrációnak, amely egyre nagyobb szerepet játszik a határtérségben, illetve az ukrán–magyar migrációs rendszerben. Ebben a rendszerben a határon átnyúló kapcsolatok és a kettős állampolgárság olyan tőkének számítanak, amelyek erősítik a cirkuláció lehetőségét (Vertovec 2007). Az elmúlt évtizedben mind az EU politikája (EU-bővítés, schengeni határrend bevezetése), mind Magyarország migrációs és nemzetpolitikája serkentőleg hat a cirkuláris migrációra (Çağlar 2013; EMN 2015). A cirkulálás rendszerébe illeszkedne a legújabb magyar politikai elképzelések szerint az ukrán munkaerő Magyarországra vonzása is (részletesen lásd Élő 2016; Tátrai, Eröss, Kovály 2016).

Az ukrán–magyar határon átnyúló informális kapcsolatok között meg kell említenünk a kárpátaljai lakosok körében egyre népszerűbbé váló egészséguturizmust is, mely az 1990-es évek második felében kezdett kibontakozni. Akkor még leginkább a tehetősebb réteg vette igénybe a jobb felszereltséggel és színvonalasabb ellátással rendelkező magyarországi egészségügyi intézmények szolgáltatásait, többnyire Debrecenben és Nyíregyházán (Szilágyi 2015). Mára az egészséguturizmusban résztvevők legfőbb célpontjai átkerültek a határ menti kórházakba (Fehérgyarmat, Kisvárdá, Vásárosnamény), és az abban résztvevők köre már nem csak a tehetősebb kárpátaljaiakra korlátozódik. Azonban – mint ahogyan a fehérgalléros migrációnál említettük – az egészséguturizmus folyamatában nemcsak a betegek, de az orvosok is részt vesznek. Az 1990-es évektől folyamatos az Ukrajnából érkező egészségügyi dolgozók beszivárgása a magyar intézményekbe, mely a 2014-es ukrán válság hatására intenzívebbé vált. Az ukránul és magyarul is tudó orvosok nyelvi kompetenciájukat felhasználva a magyarul egyáltalán nem tudó ukrán pácienseket is fogadják, tovább szélesítve ezzel az egészséguturizmusba bekapcsolódók körét. A kárpátaljaiak leggyakrabban a szülészeti és nőgyógyászati szolgáltatásokat veszik igénybe, de gyakori a

belgyógyászati, a sebészeti, valamint a hematológiai szakrendelések látogatása is. A fehérgyarmati kórház 1994 és 2014 között kiállított születési anyakönyveiben 116 kárpátaljai, többnyire határ menti magyarlakta település jelent meg. A vizsgált időszakban 1696 ukrainai gyereket anyakönyveztek, ami az összes születések 9%-át tette ki a fehérgyarmati kórházban (Szilágyi 2015).

A határon átnyúló mozgás azonban ebben a vonatkozásban is kétirányú: egyes nem túl bonyolult, az ukrán oldalon jóval olcsóbban elérhető egészségügyi szolgáltatás miatt a magyarországiak járnak át Kárpátaljára. Ilyenek például a szemészeti vagy a fogászati kezelések.

„Nem segínyt kell adogatni”: ösztönzők a kárpátaljai magyarok szülőföldön való boldogulására

A kelet-ukrán válság nyomán bekövetkező általános gazdasági mélyrepülés, illetve az életkörülmények romlásának mérséklésére számos új beruházás, program indult el Kárpátalján a visegrádi országok anyagi támogatásával. Szemben a cseh és lengyel kezdeményezésekkel, a magyar kormányzati programok egyik kiemelt célja a kárpátaljai magyarság szülőföldön tartása, a helyben boldogulás elősegítése és a magyar közösség megtartása. Mindazonáltal fontos leszögezni, hogy a bevezetett támogatások egy része etnikumsemleges, illetve kimondottan a nem magyarokat célozza (részletesen lásd Tátrai, Erőss, Kovály 2016).

Az alcímben foglalt idézet ellenére a mindennapi életet meghatározó támogatások egyik fontos szelete volt a kelet-ukrán konfliktus kezdetétől a segélyezés. A magyar kormányzati akciók mellett magyarországi testvérvárosok, egyházak és civil szervezetek is rendszeresen juttatnak el természetbeni és pénzbeli adományokat partnertelepülésük és intézményeik részére. Sokat elárul a szűkös kárpátaljai mindennapokról, hogy sokszor egy-egy ilyen adomány teszi lehetővé, hogy uzsonnát tudjanak biztosítani az iskolásoknak.⁸

A segélyezés mellett a támogatások szerteágazó rendszere alakult ki. Az egész közösséget szolgáló támogatások közül kiemelkednek a különböző infrastruktúra-fejlesztések, míg az egyénileg igényelhető támogatások célja a migrációs döntések befolyásolása, vagyis a szülőföldön boldogulás elősegítése.

Az infrastrukturális beruházások legnagyobb csoportját a magyarországi hozzájárulással megvalósuló óvodai, iskolai és felsőoktatási bővítések és fejlesztések képezik. Írásunkban csak egy példát, a magyarság szempontjából szórványnak számító Técsőn a Református Líceum új szárnyának építését emelnénk ki, amely a tervek szerint 2017-ben nyitja meg kapuit két magyar nyelvű óvodai csoport előtt. Az újonnan nyíló técsői magyar óvoda csak egy a számos közoktatási férőhely-bővítési beruházás közül, amely magyar tannyelvű intézményekben valósul meg.

Mindez arra hívja fel a figyelmet, hogy az utóbbi másfél-két évben egyes magyar tannyelvű iskolák iránt jelentősen nőtt az érdeklődés, elsősorban a ve-

gyes etnikai összetételű településeken. Ez jól látszik a beiskolázási számokban is: általános jelenség, hogy a 2016-os őszi tanévben akár három első osztály is indult a magyar oktatási intézményekben, míg korábban egy osztály indítása is nehézségeket okozott (Rehó 2016). 2016-ban előfordult, hogy egy magyar iskolában a végzős osztály 15 fővel ballagott, de 90-en jártak első osztályba.

Mindezt nem csupán a magyar szülők változó beiskolázási döntései magyarázzák,⁹ hiszen a magyar gyerekek száma továbbra is csökken, és a felerősödő kivándorlás csak súlyosbítja a helyzetet. Az új tanulók jó része olyan ukrán gyermek, aki magyarul jól-rosszul vagy akár egyáltalán nem tud, viszont szülei úgy ítélték meg, hogy a magyar iskola jobb tanulási körülményeket, felszereltséget és főleg több lehetőséget kínál jelenleg, mint egy ukrán iskola. Interjúalanyaink véleménye szerint az ukrán szülők úgy gondolják, hogy ha a gyermek magyar iskolába jár, akkor megtanulja a nyelvet és megszerezheti a magyar állampolgárságot, ami megnyitja előtte az EU-ban való továbbtanulás és munkavállalás csatornáit. A técsői magyar tannyelvű líceumban például három éve maximum 5% volt, mostanra 20% lett az ukrán gyerekek aránya, egyes osztályokban több az ukrán gyerek, mint a magyar. Ugyanakkor jól szemlélteti az elvándorlás mértékét, hogy a líceum 11. (végzős) osztályába beíratott 20 gyerekből már csak 10 jár be az órákra: a többiek még a végzettség megszerzése előtt külföldre mentek dolgozni, rendszerint a családapát követve (A6). A jelenség nem egyedi, szerte Kárpátalján hasonló tapasztalatokról számoltak be a megkérdezett intézményvezetők.

A kárpátaljai lakosság helyzetének javítását célozza a Magyarországról folyósított támogatások másik nagy csoportja, az egyének számára pályázatok útján elérhető támogatások köre. Ahogy korábban írtuk, a kelet-ukrán válság kirobbanása jelentős munkaerő-kiáramlást okozott, mely különösen látványos volt a pedagógusi és orvosi pályákon. A folyamat lassítása érdekében és a szülőföldön való boldogulás támogatása jegyében 2015 szeptembere óta a kárpátaljai közoktatási és egészségügyi dolgozók fizetéskiegészítésben részesülnek. Fontos hangsúlyozni, hogy a támogatás igénybevétele nincs sem magyar állampolgársághoz, sem magyar igazolványhoz vagy magyar anyanyelvhez kötve. A támogatást olyanok vehetik igénybe, akik magyar tannyelvű iskolában látnak el oktatási, nevelési feladatokat, vagy – egészségügyi dolgozók esetén – használják a magyar nyelvet a betegekkel való kommunikáció során és ezt fel is tüntetik a rendelőben.¹⁰ A pozitív fogadtatást követően a támogatást kiterjesztették az egyházi személyekre, valamint az újságírókra is.¹¹ A támogatottak körét – a 1641/2016 (XI.17.) kormányhatározat alapján – vélhetőleg kiterjesztik a kárpátaljai magyar színészekre, médiamunkatársakra, közművelődési és könyvtári dolgozókra.

Az egyszerűsített honosítás és a kárpátaljai magyar intézményrendszer kínálta előnyök érezhetően megnövelték a magyar nyelv presztízsét, aminek a leglátványosabb lenyomata a Kárpátalja-szerte három szinten beindult, magyar állami finanszírozású ingyenes magyar nyelvoktatás. Az iskolákban ezer ukrán, ruszin gyerek tanulja a magyart mint második választható nyelvet, melyhez a magyar kormány biztosítja az eszközfejlesztést. További ötszáz fő szakkör, dél-

utáni képzés során ismerkedik a nyelvvel, ezen túl a tervezett 42 helyszín helyett végül – az érdeklődésre való tekintettel – 105 helyszínen indult tanfolyami képzés, a tervezett 7-10-hez képest 30 fős csoportokban (A23). A magyar nyelvi kurzusok iránti kereslet akkora, hogy – amint az ungvári példán láttuk – nyelviskolák is szerveznek piaci alapon magyar kurzusokat. Ki kell azonban emelnünk, hogy ennek hátterében interjúalanyaink szerint egyértelműen a magyar állampolgárság megszerzése áll: *„Akik a magyar tanfolyamra járnak, azoknak másabb a motivációja. Mert akik angolt, németet, vagy akár lengyelt tanulnak, azok üzleti célból tanulják, vagy mennek munkát vállalni Lengyelbe, például. Akik a magyar tanfolyamra járnak, azok azért tanulnak, mert le akarják tenni az esküt az állampolgársághoz. Annyira akarnak megtanulni csak magyarul, hogy a papírok beadásánál tudjanak beszélgetni magyarul.”* (A5)

Főként vegyes etnikai összetételű településeken nő a magyar iskolákba való beiratkozás. Mindeközben a homogén etnikai összetételű településeken fennmarad a csökkenő gyereklétszám miatti probléma, amit a migráció csak súlyosbít. Ettől eltekintve a magyar közösség számára pozitív fordulat a magyar óvodai és iskolai csoportok létszámnövekedése, a korábban súlyos beiskolázási gondokkal, sokszor a fennmaradásért küzdő magyar oktatási intézmények megerősödése.

Konklúzió

Tanulmányunkban azt igyekeztünk bemutatni, hogy az Euromajdan, valamint az azt követő geopolitikai változások miként alakították át az egyéni/családi boldogulási stratégiákat Kárpátalján. Egybehangzó vélemények szerint a jelenlegi kedvezőtlen helyzethez vezető úton a töréspontot nem az Euromajdan eseményei jelentették, hanem a fegyveres összecsapások kirobbanása Kelet-Ukrajnában. A harci cselekmények, katonai behívók, a kibontakozó mély gazdasági válság súlyos társadalmi következményei (elhatalmasodó megélhetési problémák, a biztonságérzet hiánya, kilátástalanság) Kárpátalja teljes népességét – köztük a magyar kisebbséget is – érintették, átalakítva a családi megélhetési stratégiákat.

A szülőföldön való boldogulás nehézségei a már korábban sem elhanyagolható mértékű mobilitás és a határhoz kötődő informális gazdasági stratégiák felerősödéséhez vezettek Kárpátalján. Az otthon maradáshoz, az otthon boldoguláshoz paradox módon éppen a mobil életforma, a migráció teremti meg a feltételeket (Morokvasic 2004). A kárpátaljaiak mobilitási stratégiáinak meghatározó jellemzője a cirkularitás, többek között a külföldi munkavállalás vagy a határon átívelő rendszeres mozgások (pl. ingázás, csempészés, kiskereskedelem) esetében, de egyre erősödő forma a végleges kitelepedés is. A hétköznapi élet nem a nemzeti térbe bezárva, hanem transznacionális térben zajlik, ahol a gazdasági ésszerűség és lehetőségek mentén gyorsan megtörténik az új hely-

zethez való alkalmazkodás. Mivel Kárpátalján – mint a posztszovjet térségekben általánosan – az állam nem biztosítja a túléléshez szükséges feltételeket (Borbély 2015; Zhurzhenko 2010), így az egyéni rugalmasság, a gyors adaptáció elengedhetetlen feltétele a boldogulásnak. Ennélfogva kiemelkedő szerepük van az informális gazdasági tevékenységeknek mint önálló vagy kiegészítő bevétel-szerzési lehetőségeknek (Round, Williams, Rodgers 2008), amelyek Kárpátalján jelentős részben a határhoz kötődnek. A határ – a kívülálló szemében leglátványosabb szűk áteresztőképességén túl – a helyieknek lehetőséget teremt a boldogulásra, egyrészt a munkahelyteremtő funkciók által, másrészt a határ menti kereskedelmi tevékenységek révén. A határhoz köthető informális gazdasági gyakorlatok tehát az állami gondoskodás hiányában jönnek létre, erősödnek fel; Borbély (2015, 101.) megfogalmazásában elsődleges céljuk „a diszfunkcionálisan működő, demokratikus nemzetiállam intézményes zavarainak ellensúlyozása.”

Mindez fokozottan igaz a kárpátaljai magyar kisebbség tagjaira, akik a határ közvetlen közelében élnek, és sűrű személyes, társadalmi, gazdasági és kulturális kötelékek fűzik őket Magyarországhoz. A határon átnyúló együttműködések keresztül elérhető EU-s és magyarországi források, valamint a megélt magyar támogatáspolitikai pedig olyan lehetőségeket kínálnak, amelyekkel a kárpátaljai magyarok gazdasági pozíciója megerősödhet, és a kárpátaljai magyarok versenylőnybe kerülhetnek az ukránokkal szemben.

A Magyarországra (és egyéb EU-s országokba) irányuló migrációt, a mobilitást, valamint a határon átnyúló kapcsolatokat alapvetően befolyásolják a magyar kormányzat nemzetpolitikai lépései. A magyar állampolgárság könnyített megadása gyökeresen átalakította a kárpátaljaiak, főként a kárpátaljai magyarok lehetőségeit, mind a határátlépés, mind a külföldi munkavállalás és továbbtanulás tekintetében. Ezen átalakuló rendszerben, ahol a magyarsághoz tartozás kézzelfogható előnyöket jelent a bevételek növelésében (akár külföldi munkavállalással, akár a Kárpátaljára érkező támogatások révén) az etnicitás tőke lett, megéri magyarnak lenni. Az állampolgárság-igénylési statisztikákból, a magyar tannyelvű iskolák növekvő népszerűségéből, valamint a magyar nyelv iránti keresletből az derül ki, hogy a kettős kötődésű (magyar–ukrán), illetve a teljesen ukrán népesség egy részénél is a bevallott etnicitás szituatív: a mindennapi gyakorlatok és az emberek pragmatikus döntései alakítják (Allina-Pisano 2009). Azaz ha az érdekük úgy kívánja, magyarnak mondják magukat.

A magyar nemzetpolitika a kivándorlás ellensúlyozására, a kárpátaljai magyarok szülőföldön boldogulásának elősegítésére számtalan kulturális és gazdasági intézkedést dolgozott ki és valósított meg – főként az elmúlt három évben. Ugyanakkor, az eddigi tapasztalatok alapján, ezek a támogatások önmagukban nem képesek még rövid távon sem megfordítani az elvándorlás trendjét. Az állandósuló vonzó és taszító tényezők, azaz a két ország közti tartós és nagyon mély jövedelmi szakadék, az állandósult katonai konfliktus Kelet-Ukrajnában, az anyagi és személyes biztonságérzet megrendülése, a politikai bizonytalanság, a lakosság kiábrándultsága, továbbá az elmúlt évtizedekben kiépült migrációs há-

lózatok, a megváltozott egyéni és családi életstratégiák, a kiterjedt ösztöndíj-politika és az egyszerűsített honosítás intézménye mind hozzájárultak ahhoz, hogy a migráció, az elvándorlás vált az új mintaadó normává; így – egyetértve Bárdi (2016) megállapításával – az „otthon maradási projektek” már nem érik el céljukat.

Jegyzetek

- 1 A kutatás keretében huszonhat interjúút rögzítettünk Ungváron, Beregszászon, Técsőn, Makkosjánosiban és Budapesten (az adatközlők felsorolását lásd a Mellékletben).
- 2 Fél évig Valerij Luncsenko regnált, aki kormányzói működése alatt intenzív kapcsolatokat épített a kárpátjai magyar pártokkal, a magyar kormánnyal és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye vezetésével is. Petro Porosenko megválasztása után Luncsenkót leváltották, helyére a kormánypárti Vaszil Hubal került, aki egy évre kapott ideiglenes kinevezést.
- 3 A TANDEM 2016 felmérés eredményei egyértelműen alátámasztják az összefüggést a magyar állampolgárság megszerzése és a kitelepedési szándék között: az állampolgárságot igénylők 39%-a, míg az állampolgárságot felvenni nem akaróknak 5%-a szándékozik elvándorolni.
- 4 E migrációs típus sok hasonlóságot mutat az 1990-es évek elején a délszláv polgárháború elől Magyarországra menekülő férfiak esetével, akik a családtól elkülönülve várták a háború végét és a hazatérés lehetőségét. A háború elhúzódása miatt azonban a legtöbben végleg Magyarországon maradtak vagy továbbvándoroltak Nyugat-Európába (Várad et al. 2013).
- 5 Mindezt alátámasztja, hogy becslések szerint tízezres nagyságrendben kaptak magyar állampolgárságot hamis igazolásokkal rendelkező ukrán és orosz állampolgárok (Szalai 2016).
- 6 A jelenség nem új keletű, vajdasági viszonylatban az ösztöndíj-politika és a migráció kapcsolatáról lásd Erőss et al. (2011b) és Takács, Tátrai, Erőss (2013).
- 7 Az „áfázók” a Magyarországon megvásárolt termékek (döntően élelmiszerek, műszaki cikkek) áruforgalmi adójának visszaigényléséből, ezzel együtt pedig az ukrán vám meg nem fizetéséből húznak hasznot. A termékeket általában az ukrán oldalon értékesítik tovább.
- 8 A magyar óvodákba és alsó tagozatokra járó gyermekek étkeztetésére külön pályázati forrás létezik, amely sok szülő számára komoly segítség: <http://www.kmkszalap.org/gyermeketkezesi-tamogatas/palyazati-felhivas>
- 9 2010 óta Kárpát-medence-szerte elérhetőek a magyar tannyelvű iskolába járó gyermek után a szülők/nevelők által megpályázható beiskolázási támogatások. Kárpátján ez sokak számára fontos bevételi forrás volt, de önmagában ez a juttatás nem indukált jelentős létszámnövekedést.
- 10 A pályázati felhívások megtalálhatók itt: <http://www.kmkszalap.org/oktatasi-dolgozok-tamogatas/palyazati-felhivas>; <http://www.kmkszalap.org/palyazati-felhivas-2016-09-26.html>
- 11 A pályázati felhívás megtalálható itt: http://bgazrt.hu/tamogatasok/archivum/2016_evi_felhiva_sok_nyertesek/karpataljai_ujsagirol_illetve_az_ujsagirol_tevekenyseget_segito_munkatarsak_tamogatas/karpataljai_ujsagirol_ill_az_ujsagirol_tevekenyseget_segito_munkatarsak_tamogatas/

Köszönetnyilvánítás

A kutatás a Nemzetközi Visegrádi Alap Standard Grant projektje ('Cross-border cooperation at the time of crisis on neighbor's soil', Nr: 21510578), valamint a Magyar és az Ukrán Tudományos Akadémiák közti kétoldalú kutatási együttműködés keretében megvalósuló projekt ('Regional processes and global challenges following 2008 crisis in Ukraine and Hungary', Nr. 2326/2016) támogatásával készült.

Irodalom

- Allina-Pisano, J. (2009): From iron curtain to golden curtain. Remaking identity in the European Union borderlands. *East European Politics and Societies*, 2., 266–290. <http://doi.org/db2gjz>
- Bárdi N. (2016): *A budapesti kormányzatok magyarságpolitikája*. A megmaradás útjai – helyzetkép a külföldi magyarságról című konferencián Budapesten, 2016. május 30-án elhangzott előadás.
- Berghauer S. (2011): A határmentiség és a turizmus sajátos összefüggései Kárpátalja magyarlakta területein. *Tér és Társadalom*, 4., 148–164.
- Blaskó Zs. (2016): Transznacionális családok, hátrahagyott gyerekek Dél- és Kelet-Európában. *Socio.hu*, 1. 71–88.
- Borbély S. (2015): Informális gazdasági stratégiák a magyar-ukrán határvidéken. In: Turai T. (szerk.): *Hármas határok néprajzi értelmezésben*. MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest, 217–245.
- Çağlar, A. (2013): Circular migration between Hungary and Ukraine: Historical legacies, the economic crisis, and the multidirectionality of 'circular' migration. In: Triandafyllidou, A. (ed.): *Circular migration between Europe and its neighbourhood: Choice or necessity?* Oxford University Press, Oxford, 141–165. <http://doi.org/b53m>
- Çağlar, A., Gereöffy, A. (2008): Ukrainian migration to Hungary: A fine balance between migration policies and diaspora politics. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 3., 326–343. <http://doi.org/ch3pzh>
- Çağlar, A., Sillo T., Jóźwiak, I., Hires-László, K. (2011): *Circular migration patterns: Migration between Ukraine and Hungary*. European University Institute, Florence
- Élő A. (2016): Ukránok a spájzban. *Heti válasz*, szeptember 22., 20–22.
- EMN (2015): *Determining labour shortages and the need for labour migration from third countries in the EU. Hungary*. EMN Focussed Study. http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/networks/european_migration_network/reports/docs/emn-studies/13a_hungary_labour_shortages_study_en_may_2015.pdf (Letöltés: 2016. szeptember 15.)
- Eröss Á., Filep B., Kocsis K., Tátrai P. (2011a): On linkages and barriers: The dynamics of neighbourhood along the state borders of Hungary since EU enlargement. In: Armbruster, H., Meinhof, U. H. (eds): *Negotiating multicultural Europe. Borders, networks, neighborhoods*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, New York, 69–93. <http://doi.org/b53n>
- Eröss Á., Filep B., Rácz K., Tátrai P., Váradi M. M., Wastl-Walter, D. (2011b): Tanulmányi célú migráció, migráns élethelyzetek: vajdasági diákok Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 4., 3–19.
- Eröss Á., Kovály K., Tátrai P. (2016): *Effects of the Ukrainian crisis in Transcarpathia: the Hungarian perspective*. Centre of Migration Research, Warsaw (CMR Working Papers; 92.)
- Fedinec Cs. (2015): Magyarok Kárpátalján (Ukrajnában): etnoregionális szándékok elméletének és gyakorlatának néhány aspektusa. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 1., 87–100.
- Ferenc V., Séra M. (2012): Iskolaválasztás Kárpátalján. *Kisebbségkutatás*, 3., 473–513.
- Feischmidt M., Zakariás I. (2010): Migráció és etnicitás. A mobilitás formái és politikái nemzeti és transznacionális térben. In: Feischmidt M. (szerk.): *Etnicitás. Különbőségteremtő társadalom*. Gondolat, MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 152–169.
- GeneZs (2015): *Kárpát-medencei ifjúságszociológiai felmérés*. http://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/uploads/files/sajto_prez_2016_jan_28_vegl_bo.pdf (Letöltés: 2016. szeptember 10.)
- Gödr I. (2010): Bevándorlás és etnicitás – összefüggések nyomában. In: Hárs Á., Tóth J. (szerk.): *Változó migráció – változó környezet*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 87–124.
- Jordan, P., Klemenčić, M. (2003): Transcarpathia – Bridgehead or periphery? *Eurasian Geography and Economics*, 7., 497–513. <http://doi.org/fn6drn>
- Juhász J., Csatóri F., Makara, E. (2010): *Ukrán állampolgárok munkavállalása Magyarországon*. PantaRhei, Budapest
- Kántor Z. (2016): *Nemzet, autonómia, kettős állampolgárság*. A megmaradás útjai – helyzetkép a külföldi magyarságról című konferencián Budapesten, 2016. május 30-án elhangzott előadás.
- Karácsonyi D., Kincses Á. (2010a): Az elvándorlás hatása a kárpátaljai magyarság helyzetére. *Földrajzi Közlemények*, 1., 31–44.

- Karácsonyi D., Kincses Á. (2010b): Ukrán állampolgárok Magyarországon: nemzeti összetartozás és gazdasági kényszer. *Területi Statisztika*, 3., 334–349.
- Karácsonyi D., Kocsis K., Kovály K., Molnár J., Póti L. (2014): East-West dichotomy and political conflict in Ukraine – Was Huntington right? *Hungarian Geographical Bulletin*, 2., 99–134. <http://doi.org/b53p>
- KárpátHír (2016): Tömegesen hagyják el a dolgozók a Beregszászi Járási Kórházat. *KárpátHír*, július 15. <http://karpathir.com/2016/07/15/tomegesen-hagyjak-el-a-dolgozok-a-beregszaszi-jarasi-korhazat/> (Letöltés: 2017. április 22.)
- Kincses Á. (2015): A nemzetközi migráció Magyarországon és a Kárpát-medence magyar migrációs hálózatai a 21. század elején. KSH Műhelytanulmányok, Budapest
- KMPSZ (2016): *Állásajánlatok*. <http://kmpsz.uz.ua/oktatasi-intezmenyek/allasajanlatok.html> (Letöltés: 2017. április 22.)
- Kovály K. (2010): Transzkordonne spivrobotnictvo Zakarpattya ta perspektivi yoho rozvitku. In: Oliynik, E. (szerk.): *Heohrafiya i turizm*. Alterpress, Kijev, 97–102.
- Michalkó G., Rátz T., Hinek M., Tömöri M. (2014): Shopping tourism in Hungary during the period of the economic crisis. *Tourism Economics*, 6., 1319–1336. <http://doi.org/f6763w>
- Molnár J., Molnár D. I. (2005): *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség, Ungvár
- Morokvasic, M. (2004): ‘Settled in mobility’: Engendering post-wall migration in Europe. *Feminist Review*, 77., 7–25. <http://doi.org/d2nv59>
- Rehó V. (2016): „Itt vagyok, faragj az évek során embert belőlem!” – Évnyitó ünnepség a Dayka Gábor Középiskolában. *Kárpátalja.ma*, szeptember 1. <http://www.karpatalja.ma/karpatalja/oktatas/itt-vagyok-faragj-az-evек-soran-embert-belolem-evnyito-unnepseg-a-dayka-gabor-kozepiskolaban/> (Letöltés: 2017. április 22.)
- Round, J., Williams, C. C., Rodgers, P. (2008): Everyday tactics and spaces of power: The role of informal economies in post-Soviet Ukraine. *Social and Cultural Geography*, 2., 171–185. <http://doi.org/b8fhj3>
- Sik D., Szécsi J. (2015): Hogyan látják a határt a Kárpátaljai régió kulcsszereplői? In: Sik E., Surányi R. (szerk.): *Határhatások*. ELTE TáTK, TÁRKI, Budapest, 410–426.
- Soltész, B., Zimmerer, G. (2014): Migration between the EU, V4 and Eastern Europe: the present situation and possible future. The perspective of Hungary. In: Jaroszewicz, M., Lesińska, M. (eds.): *Forecasting migration between the EU, V4 and Eastern Europe. Impact of visa abolition*. Centre for Eastern Studies, Warsaw, 122–138.
- Szalai B. (2016): *Állampolgársági biznissz: 200 vadlott Kisvárdán*. http://index.hu/gazdasag/2016/09/22/kettos_allampolgarsag-biznissz_200_vadlott_kisvardan (Letöltés: 2017. április 22.)
- Szilágyi L. (2015): Egészségturizmus a magyar–román–ukrán hármashatár-térségben. In: Turai T. (szerk.): *Három határok néprajzi értelmezésben*. MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest, 246–268.
- Takács Z., Tátrai P., Erőss Á. (2013): A Vajdaságból Magyarországra irányuló tanulmányi célú migráció. *Tér és Társadalom*, 2., 77–95.
- TANDEM (2016): *Kárpátaljai szociológiai felmérés*. http://bgazrt.hu/_dbfiles/htmltext_files/2/0000000432/A5%20tandem.pdf (Letöltés: 2016. december 8.)
- Tátrai P., Erőss Á., Kovály K. (2016): Migráció és versengő nemzetpolitikák Kárpátalján az Euromajdan után. *Regio*, 3., 82–110. <http://doi.org/b53q>
- Váradi M. M., Wastl-Walter, D., Filep B., Gábrity Molnár I. (2013): Bevezető: utak és úton lévők. *Tér és Társadalom*, 2., 3–34.
- Vertovec, S. (2007): Circular migration: The way forward in global policy? University of Oxford, Oxford (International Migration Institute Working Papers; 4.)
- Zhurzhenko, T. (2010): *Borderlands into bordered lands. Geopolitics of Identity in Post-Soviet Ukraine*. Ibidem-Verlag, Stuttgart
- <http://www.kmkszalap.org/gyermeketkeztetesi-tamogatás/palyazati-felhivas> (Letöltés: 2017. április 22.)
- <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> (Letöltés: 2017. április 22.)

Melléklet: Az adatközlők alapinformációi

Adatközlő	Név	Életkor	Interjúkészítés helye	Foglalkozás
A1	Artúr	55	Ungvár	hivatalvezető
A2	Lajos	56	Ungvár	oktatási szakértő, újságíró
A3	Olga	52	Ungvár	újságíró
A4	Nimród	46	Ungvár	egyetemi oktató
A5	Vivien	32	Ungvár	nyelvtanár
A6	Levente	33	Técső	iskolaigazgató
A7	Vitalij	40	Técső	hivatalvezető
A8	Ljudmila	42	Técső	oktatási szakértő
A9	Viktor	39	Técső	cégvezető
A10	Béla	43	Beregszász	politikus
A11	Ernő	42	Beregszász	hivatalvezető
A12	Tamás	41	Beregszász	főiskolai oktató, politikus
A13	Győző	37	Beregszász	főiskolai oktató, politikus
A14	Angéla	35	Beregszász	tanárnő
A15	Mihály	46	Beregszász	tanár
A16	Ferenc	61	Beregszász	oktatási szakértő
A17	Valér	40	Beregszász	cégvezető
A18	Edit	56	Makkosjánosi	tanárnő
A19	Viktória	24	Makkosjánosi	tanárnő
A20	Boglárka	32	Makkosjánosi	nyelvtanár
A21	Csilla	33	Budapest	nemzetpolitikai szakember
A22	Vilmos	49	Budapest	nemzetpolitikai szakember
A23	János	53	Budapest	nemzetpolitikai döntéshozó
A24	Dezső	62	Budapest	nemzetpolitikai szakember
A25	Mária	55	Budapest	külhoni pályázati koordinátor
A26	Tünde	36	Budapest	külhoni pályázati koordinátor